

TÓTH GÁBOR

Az Országház épületének város- és kultúrtörténeti jelentésrétegei a századfordulótól az 1970-es évek közepéig*

Tanulmányunk az Országház épületével kapcsolatos város- és kultúrtörténeti kérdéseket tárgyalja a fent megjelölt történelmi időszakban. Vizsgálódásunk az épület földrajzi elhelyezkedésével és Budapest városszövetében betöltött helyével összefüggő várostörténeti, urbanisztikai és társadalomtörténeti problémákra fókuszál, miközben tágabb értelemben a nagyvárosi létmód, szűkebben az egyének a városi térrel, illetve az épített környezettel létesített viszonyait tartja szem előtt. A történelmi háttérrel a századforduló éveit, egy olyan időszakot jelenti, amikor Budapestet Közép-Európa egyik legjelentősebb városaként tartották számon. Várostörténeti szempontból fontos tény, hogy a Parlament épülete a folyamatosan növekvő nagyváros egyik kiemelkedő jelentőségű helyszínén – a lipótvárosi Duna-parton – valósult meg, ezért megépülése pusztán építészeti vonatkozásban is hozzájárult Budapest „imázsának” gazdagodásához.¹ Az időbeli keretet a két világháború közötti időszak – különösen az 1920-as évek – és a szocialista egypártrendszer korszaka, azon belül az 1950-es és '70-es évek jelentik. A kutatás elsődleges forrásait a korabeli írott sajtó dokumentumai, várostörténeti monográfiák és szépirodalmi szövegek képezik.

A kutatás egyik alapkérdése az, hogy a századfordulón az épület „feltűnése” milyen változásokat indított el Budapest városszerkezetében. Erre az alapvetésre épül rá a társadalom- és kultúrtörténeti keret, amelynek történelmi háttere a 20. század első és utolsó harmada. A másik értelmezési pillér az épület stílusának és társadalmi funkciójának a szocialista egypártrendszer korszakában uralkodó értelmezése. Alapvető célunk annak a kérdésnek a tisztázása, hogy az Országház épülete a megépülése idején, továbbá a későbbi történelmi korszakokban milyen jelentéstartalmat közvetített a nagyvárosban élő, az urbánus valóságra tudatosan reflektáló polgár számára. E kérdés továbbgondolása nyomán újabb probléma merül fel: Milyen kapcsolat állhat fenn a nagyvárosi térben zajló változásokról alkotott szubjektív értékítélet és az objektív valóság folyamatai között? A bevezetőben említett tematikus keret megköveteli, hogy a leglényegesebb kérdések konkrét példákra való bemutatásakor a releváns várostörténeti, társadalomtörténeti, művészettörténeti szakirodalomra, valamint szépirodalmi művek és napi sajtótudósítások szövegeire hivatkozzunk.

* A tanulmány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóságának támogatásával készült.

¹ Ebben megkerülhetetlen szerepe volt Tisza Kálmánnak, aki Budapest egészének nagyvárosi fejlődési irányát szem előtt tartva érvet a Margit-hídtól délre fekvő terület mellett. Vö. *Az Új Országház és építője*. Vasárnapi Újság, 31. évf. (1884) 24. sz. 374. A „városimázs” fogalmának részletes kibontását lásd később, Kevin Lynch elméletének tárgyalásakor.

Az Országház épületéről szerzett szubjektív benyomások és az ezek alapján megfogalmazott értékelő vélemények, valamint az objektív kulturális és társadalmi tények egymáshoz való viszonyának egy speciális vetületét jelentik vizsgáladásunkban a szépirodalmi művek és a sajtó-tudósítások egyes szöveghelyei. A sajtóanyagokra történő hivatkozás azért is indokolt, mivel az Országháznak mint nemzeti-kulturális szimbólumnak a századforduló és a 20. század első évtizedeinek – elsősorban fővárosi – sajtóirodalmában specifikus jelentésköre van. Ezekben az újságcikkekben az épülettel összefüggésben említett közéleti események kivétel nélkül az adott történelmi korszak általános társadalmi viszonyait tárják fel, ily módon közvetlen kapcsolatot teremtenek az építésztörténeti, a várostörténeti és a társadalomtörténeti megközelítés között. E komplex és szerteágazó témakör érdekessége és relevanciája abban rejlik, hogy egy nagy jelentőségű épületet nem pusztán sajátos építészeti formavilága tesz a mindenkori szemlélő és értelmező egyén számára különlegessé. Az általános szerkezeti elvek, stílusjegyek és díszítőelemek mellett az épületek szükségszerűen magukon hordozzák a megépítés idején uralkodó társadalmi és kulturális viszonyok „eszmei lenyomatát”. Nincs ez másként a magyar Országházzal sem, amely Budapest látványos fejlődéssel, gyors változásokkal és komoly ellentmondásokkal jellemezhető történetének egyik legnagyobb hatású tanúja. Módszertani szempontból fontos leszögezni, hogy az említett területeket nem egymástól függetlenül, hanem mindvégig összekapcsolódva, kölcsönös egymásra hatásukban kezeljük, hogy a sokágú kérdéskör összes vetülete látókörünkbe kerüljön.

A kutatás egyik fő célja annak vizsgálata, hogy a megjelölt történeti időszakban a Budapest világvárosi térszerkezetébe illeszkedő Országház-épülethez milyen társadalmi folyamatok és kultúrtörténeti jelenségek kapcsolhatók. A másik feladat annak megértése, hogy e tartalmak a szépirodalomban és a sajtószövegekben hogyan tükrözték a nagyváros polgárainak a városról alkotott szubjektív képét. E kérdések tisztázása lehetőséget ad arra is, hogy az egyén és a nagyváros kapcsolatát átfogóan tudjuk értelmezni. A vizsgáladás időbeli kereteit tekintve két fő részből áll. Elsőként az Országház épületének kultúrtörténeti vonatkozásait vesszük szemügyre a századfordulón, valamint a két világháború között a fővárosi napi sajtó írásai és néhány szépirodalmi mű tükrében. Alapvető forrásként a fontosabb fővárosi napilapok – többek között a *Pesti Napló*, *Pesti Hírlap*, *Vasárnapi Újság*, *Uj Nemzedék*, *A Hét*, *Budapesti Népművelő* – közleményei szolgálnak. Az elemzés során reflektálunk a fennálló politikai rendszer sajátosságaiból következő körülményekre, amelyek meghatározták az épület kulturális szerepének megítélését. A szépírók közül Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Hevesi András, Heltai Jenő, Krúdy Gyula, Ignó Hugó és Lengyel Péter szövegeire hivatkozunk.

Időrendi szempontból a második nagy egység a II. világháború utáni időszakot öleli fel. Az 1950-es évektől a '70-es évek közepéig követjük nyomon az Országház épületére vonatkozó várostörténeti, sajtótörténeti, és szépirodalmi forrásokat. Ebben külön rész-egységet képez az 1948 és 1975 közötti időszak – a szocialista egypártrendszer kiteljesedésének periódusa –, amikor az épület város- és kultúrtörténeti jelentésköre egészen sajátos kontextusba került azért, mert nemzeti-szimbolikus karaktere szinte teljesen eltűnt. Elemzésünkben központi szerepet kap az a gondolat, hogy a város térbeli szerkezetének megértése és értelmezése a városlakó egyén tevékenysége, ezért egy fontos épület térbeli pozíciója, illetve más városi objektumokhoz való viszonya mindig szubjektív jelentéstartalmat is hordoz. Azaz az a városban a saját intenciói és döntései szerint tájékozódó egyén értelmező tevékenységének eredménye. Ezt az elvet tekintjük érvényesnek az Országház épületének város- és kultúrtörténeti értelmezésekor. Ebben az összefüggésben kapnak különleges jelentőséget az említett szépirodalmi művek, mert az egyénnek a nagyvárossal vagy annak egy elemével kialakított legközvetlenebb, bensőséges kapcsolatát ábrázolják.

Az egyén és a város ekképp értelmezett viszonyának megragadásához egy nagy hatású elmélet is alapot ad, amelyet Kevin Lynch 1960-ban a *The Image of the City* című művében publikált a városi tér szubjektív értelmezéséről. Az észak-amerikai várostervező a „városimázs” fogalmának megteremtése nyomán vált a 20. századi urbanisztika egyik legnagyobb hatású alakjává. Koncepciójának megalapozásakor néhány fontos észak-amerikai nagyvárost vett alapul, és a városi térszerkezet egyéni észlelése nyomán a várost leképező mentális reprezentáció kérdéskörét vizsgálta. Ily módon az urbanisztika tudományát összekapcsolta a kognitív pszichológiával. Felfogása szerint egy nagyváros komplex sokfélesége az egyén tudatában mindig egységes egészzé szerveződik, amikor a szubjektum ítéletet alkot a városi tér szerkezetéről, illetve az ezt kitöltő épületekről, épületegyüttesekről. Lynch szerint az emberek viszonylag összefogott és részletes képet alkotnak városukról, amelyet önmaguk és a helyszínek egymásra hatásából hoztak létre. Fontos leszögezni, hogy a városról kialakított mentális kép *szinguláris* természetű: minden egyes szubjektumnak van egy specifikusan saját képe a városról vagy a városi tér egy szeletéről. Ezeknek az egyedi reprezentációknak sok közös jellemzőjük lehetséges: hasonlóságok, amelyek a közös emberi stratégiából, a közös kultúrából és tapasztalatokból, valamint lakóhelyük sajátosság fizikai alakzataiból származnak. Vizsgálódásunkban Lynch elmélete fontos szerepet kap Budapest szimbolikus épületeinek és az ezek együtteseként megszerveződő városkép szubjektív megítélésével kapcsolatban, amely legjobban a szépirodalmi szövegekben fejeződik ki.

Az Országház ábrázoló irodalmi alkotások esetében egy további módszertani kritériumot is követünk: az egyéni észlelés tevékenységéből indulunk ki. Az esztétikai megközelítés lényege akkor tárul fel, ha a kifejezés etimológiai eredetére koncentrálnak. „Esztétika” szavunk az ógörög *'aisztheszisz'* szóból származik, amely „érzéki észlelést” jelent. E jelentéstartalom pontosan tükrözi azon kép természetét, amelyet az egyén a nagyvárosi térről és a benne található épületekről közvetlen észlelés révén megalkot. A várossal kialakított szubjektív kapcsolat eredménye a tudatban létrejövő városimázs. Az irodalmi szövegek fontosságát az a tény is igazolja, hogy az egyén és a város viszonyán keresztül mindegyikben kirajzolódnak az adott társadalmi rend problémái. Emellett az Országház épületének szimbolikus jelentését illetően az összes forrás-típusban nagy hangsúlyt kap a nagyváros és a vidék – a nagyvárosi és a vidéki életforma, világszemlélet – szembenállása, illetve a két életforma kölcsönös egymásra hatása. A „nagyvárosi” jelző a fejlődésre való nyitottságra, a „vidékiiség” a társadalmi és kulturális elmaradottságra, bezárkózásra, mozdulatlanságra utal. E probléma érvényességét az a történelmi tény is alátámasztja, hogy Magyarország az Országház építésének idején társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásban Európa fél-perifériája volt. A Monarchián belül az ország jelentős része Nyugat-Európa-hoz vagy a fejlett osztrák és cseh-morva területekhez képest is relatív elmaradottsággal küzdött.

Koncepciónk egyik alapvető előfeltevése, hogy az Országház szimbolikus tartalommal felruházott épület, amely a Millenniumtól kezdődően döntően meghatározta a főváros és az egész ország identitását. Az épület kulturális jelentősége és különleges esztétikai hatása kezdetétől vitathatatlan volt, amit a korszak sajtóirodalma és a szépirodalmi szövegek egyaránt tükröznek. Ennek fő oka az volt, hogy a politikában és általában véve a közéletben az egyre határozottabban hangoztatott nemzeti egység tudat jelképeként értelmeződött. Ugyanakkor releváns kérdésként merül fel, hogy valójában – a tényleges társadalmi viszonyok között – létezett-e az említett nemzeti egység. Ennek problematikussá voltára világít rá Apponyi Albert a *Pesti Napló* 1930. június 19-i számában idézett, „*A megélhetés problémája elementáris erővel kopogtat az Országház kapuján is*” címmel tartott előadása, amely feltárja az akkori társadalmi struktúra súlyos ellentmondásait, és a magyar társadalom fejlődését gátló fő okokat. Ezek között talán a századfordulón zajló gyors és látványos, ugyanakkor a társadalom

egészén belül kiegyensúlyozatlanul végbemenő, egyes csoportokat szinte alig érintő gazdasági, kulturális és technikai fejlődés a legfontosabb.

Az Országház épülete a nagyvárosi térben: térbeli, társadalmi és szimbolikus jelentéstartalmak

Az egyén és a nagyváros kapcsolata felől közelítve a lényegi kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az eltérő társadalmi és politikai keretek között élő egyének milyen jelentéssel ruházzák fel a számukra fontos városi épületeket. Továbbá, hogy e tartalmak mennyiben tekinthetők szubjektívnek és individuálisnak, illetve az aktuális társadalmi és politikai környezet milyen mértékig határozza meg ezeket. A fennálló társadalmi ellentétek tükrében evidens, hogy az épület monumentalitása – esztétikai és gazdasági szempontból egyaránt – a társadalmi megosztottság negatív hatásait volt hivatott ellensúlyozni. A legfontosabb cél a nemzeti és kulturális identitás erősítése, a „kisebrendűségi” érzés csökkentése volt. Az Országház épülete a maga építészeti és kulturális jelentőségével szimbolikus értelemben a társadalmi-kulturális elmaradottság visszahúzó hatásának és az ebből való kitörésre, a fejlődésre irányuló erők „metszéspontjában” áll. A két világháború közötti időszakban az új állami keretek között működő független Magyarország gazdasága a világválságig fokozatosan erősödött, melyet a nemzeti öntudat újbóli megszilárdulása kísért. Az éles társadalmi különbségek azonban megmaradtak, ennek egyik következménye volt, hogy továbbra sem alakult ki egységes nemzettudat. A társadalom az életszínvonal és a kulturális igények tekintetében erősen szegmentált volt, hatalmas különbségek voltak a magas és az alacsony státuszú csoportok között. E tény következtében az Országház épületével kapcsolatban egymással élesen szemben álló nézetek alakultak ki a közgondolkodásban. Az előkelő réteg a magyarság történelmi dicsőségét és nagyságát látta az épület monumentalitásában, míg a szegények tömege pusztán a kizsákmányolás és a vagyoni ellentétek realizálódását.

A II. világháború után ezen a téren is jelentős változás történt: 1945 után a megváltozott világpolitikai és hazai helyzetben fokozatosan átértékelődött az Országház városon belüli funkciója, illetve ennek eszmei tartalma. Az 1945 utáni politikai és társadalmi átalakulás – a többpártrendszer felszámolása – hatására az Országház szimbolikus-identitásképző szerepe egyre inkább háttérbe szorult, és meghatározóbbá vált a mindennapi, gyakorlati-politikai szerepköre. Ennek értelmében az Országház épülete a fennálló politikai rendszer szerkezetét és tulajdonságait „képezte le” az egyéni tudatban. Lengyel Péter *Macskakő* című alkotása e korszak értelmezése szempontjából különösen releváns, mert a fővárost érintő fontos századfordulós események mellett párhuzamosan reflektál a Kádár-korszak társadalmi jelenségeire, a város politikai szempontból fontos helyszíneire, épületeire, illetve ezek korabeli jelentésére, valamint funkciójára. Ily módon lehetővé válik a két történelmi korszak összevetése az egyén és a város szubjektív viszonyának tükrében. Az egyik fő értelmezési irányt az a kérdés jelöli ki, hogy az Országház épülete, illetve Budapest városszövetén belüli helye milyen véleményeket, gondolatokat és érzelmeket váltott ki a köztudatban. A *Pesti Hírlap* 1905. március 1-jei száma a Lotz Károly műveinek elhelyezése kapcsán foglalkozott egy új nemzeti múzeum létesítésének kérdésével. A cikk szerzője felveti, hogy a lehetséges helyszínek között az „új” Országház és a Margit híd közötti Duna-parti térség lenne a legmegfelelőbb. Amellett érvel, hogy az új múzeum épülete az Országházzal együtt Budapest új – egész Európában figyelemre méltó – kulturális emblémájává válhatna. Látható, hogy az épület közvetlenül a létrejötte után már milyen jelentős hatást gyakorolt a közgondolkodásra Lipótváros Duna-parti részének további fejlődési lehetőségeivel kapcsolatban. Érdekes összefüggés válik láthatóvá a tekintetben, hogy a sajtó-irodalomra jellemző kritikai hangvétel ebben a művészet-

történeti és városépítészeti témájú írásban is jelen van, mindenekelőtt a régi és az új városi élet különbségeinek számbavételével. Ugyanezen napilap 1935. február 2-ai számában urbanisztikai témájú cikk olvasható Budapest városépítészeti jellegzetességeiről és esztétikai „imázsáról”, melyhez elválaszthatatlanul hozzátartozik az Országház épületének látványa. A szöveg szemléletmódja jól magyarázható Kevin Lynch említett elmélete alapján. „Budapestről azt tartjuk, hogy a világ legszebb városa. [...] Budai magaslatról a folyó szépen ívelt kőpartjai, a hidak, az Országház, a parti palotasor egy része és a távolba vesző háztenger hatalmas képe vés maradandó emléket a néző lelkébe.”² A *Pesti Napló* a századforduló időszakában és a 20. század első harmadában – elsősorban az 1906 és 1927 között megjelent számokban – több szempont alapján reflektál a nagyvárosnak mint építészeti és társadalmi összefüggésrendszernek az egyén tudatára és érzelmeire gyakorolt hatásaira. Az Országház ebben a kontextusban nem annyira önálló, elszigetelt épületként, hanem inkább a Kossuth tér építészeti együttesének részeként jelenik meg, amely ebben az egység-funkciójában gyakorol elementáris hatást a szemlélőre. Ennek kapcsán több cikk foglalkozik a Parlament építéstörténetével, a Kossuth tér szerkezetének és beépítésének alakulásával, valamint a téren található szobrokkal.

A *Pesti Hírlap* megközelítésmódja ettől annyiban tér el, hogy elsősorban a politikátörténeti szempontokat helyezi előtérbe, és ezen keresztül az Országház felépítése kapcsán felmerülő társadalmi ellentmondásokat és problémákat világítja meg. Ez különösen a lap 1902. március 2-i számában mutatkozik meg, melyben a Parlament épülete egy átfogó társadalompolitikai vita középpontjába kerül. Az épület létrehozásával kapcsolatos legfőbb „vádpont” az, hogy felépítése kizárólag a fennálló hatalom érdekeit szolgálta, emiatt tényleges társadalmi haszna nincsen. A legélesebb kritikát ebben a kérdésben Szederkényi Nándor fogalmazta meg. E kijelentés álláspontunk szerint világosan rámutat a korabeli Magyarországon fennálló nagymértékű társadalmi és kulturális különbségekre, ellentmondásokra, melyek a gyors fejlődéssel párhuzamosan az elavult életformák és világnézetek konzerválódásában mutatkoztak meg. E nézet a korszakban döntően meghatározta a közgondolkodást, amire a *Pesti Hírlap* 1903. július 16-i számában, a *Képek a politikai válságról* című tudósításban világos példát találunk. A cikkben az új Országház a társadalmi problémákra érzéketlen „úri” világ szimbólumaként jelenik meg. E válság gyökere azonban nem pusztán politikai, hanem éppúgy társadalmi jellegű is volt: a társadalmat belülről feszítő ellentétek és aránytalanságok a mindennapi élet keretei között is egyre erőteljesebben kerültek felszínre. A korszakban sokan úgy látták, hogy – a magyar társadalom hosszú múltra visszatekintő elmaradottsága miatt – a hirtelen bekövetkező, látványos fejlődés csak egyes társadalmi rétegek további lesüllyedése, életminőségük romlása árán valósulhat meg. Ez az ellentét abban az esetben válik igazán kiélezetté, ha a társadalmi problémákat, illetve azok súlyosságát a Budapest–vidék, illetve a nagyvárosok és a falusi települések viszonyrendszerében értelmezzük. Egy napjainkban is érvényes – az egyes régiók markáns fejlettségbeli különségében megmutatkozó – kérdéskörrel van szó. A negatív értékítéletek „ellenpontját” a *Pesti Napló* 1927. január 30-ai számában megjelent írás jelenti, melynek címe *A kétkamarás magyar parlament kapunyitása pompában, fényben*. Ez a cikk az új országgyűlés összehívásának alkalmából született, és a fontos politikátörténeti esemény bemutatása mellett részletekbe menően tárja fel az épület esztétikai értékeit. A szerző kiemeli az Országház fenséges nagyságát, tökéletes arányait és pazar díszítését. A cikk nyelvezetének stílusa összhangban van az épület külső és belső pompájával. A szerző az Országház ceremonialis, ünnepi funkciójára helyezi a hangsúlyt, és az épületet a nemzeti függetlenség és nagyság szimbólumaként ábrázolja. Ebben

² Urmánczy Nándor: *A belvárosi főtemplom*. Pesti Hírlap, 1935 február. 2. 1.

egyértelműen tükröződik a két világháború között egyre jobban felerősödő nemzeti érzület és revizionista szemlélet.

Ehhez az eszmei háttérhez egy kiemelt jelentőségű esemény – Tisza István szobrának felavatása – is kapcsolódik, melyről a *Pesti Hírlap* tudósított 1934. április 24-én. Az Országház épülete és a Kossuth tér épített környezete összefonódik Tisza alakjának szimbolikus tartalmával, melyben a nemzet egysége és nagysága fejeződik ki.

A kutatás egyik alapvető célja, hogy e diszciplináris sokféleségben megkeresse az épület valódi kultúrtörténeti jelentését. Ennek megértéséhez az is fontos, hogy mely egyéb helyszínek merültek fel az épület elhelyezésével kapcsolatban, és végül milyen tényezők döntöttek végleges helyéről. A Parlament helyét különböző elképzelések a város eltérő részein vázolták fel. A legrelevánsabb és legtöbbet vitatott helyszínek az akkori Só [ma Fővám] tér, a Szent István Bazilika környéke és a Tömő [ma Kossuth] tér voltak. Az első két esetben – a Só tér és a Váci körút [jelenleg Bajcsy-Zsilinszky út] menti terület – reprezentatív nagyvárosi környezet állt rendelkezésre. Kivételt a Tömő tér jelentett, amely a 19. század hetvenes éveiben is nagyrészt beépítetlen, külvárosi összképet mutató terület volt.

A fenti elképzelések áttekintésekor elsősorban az épületnek a környező városi tér szerkezetére gyakorolt hatását veszem figyelembe. Azt vizsgálom, hogy – már az Országház megépítése előtt – milyen városfejlesztési folyamatok indultak el a mai Lipótváros északi részén, továbbá hogy ezek hogyan teremtették meg az épület elhelyezéséhez megfelelő körülményeket.

„Az 1880. évi LVIII. törvénycikk rendelte el az Országház építését, amely elindította a Lipótváros északi részének átalakulását. Az épület helyeként javasolt Erzsébet teret vagy a belvárosi templom melletti, a Duna-partig lenyúló telket mellőzve a végül törvényerőre emelt döntés ugyanis az akkor még csak a pesti új vízmű és fatelepek által igénybevett Tömő tér mellett szólt. Az 1890-es évek közepére itt a még csak félig kész parlamenti palota körül fog kialakulni az Alkotmány utca díszes házsora és a mai Kossuth Lajos tér keleti sora: egy gyorsan továbbfejlődő városrész magvaként.”³

A főrendiházi vitán felszólaló Tisza Kálmán az épület Só [ma Fővám] téri elhelyezése ellen határozottan és meggyőzően érvelt. „Nem tehetek róla, de én a fővárost nem tudom csak Pestnek tekinteni, hanem Budapestnek kell tekintenem. Már most nézze meg akárki a város térképét, nézze meg a helyiségeket s azt fogja találni, hogy a városnak mai központján egyik sincs ugyan, de a városnak mai központjától tetemesen messzebb van a Sótér, mint a Tömő-tér. Egy tekintet a térképre azt megmutatja.”⁴

A hirtelen változások okát a területen az urbanizáció révén lezajló fizikai változásokban kell keresni. A területre ezt megelőzően jellemző rendezetlenség, a beépített és beépítetlen térrészek rendszertelen együttese fokozatosan eltűnt, és helyébe modern nagyvárosi bérházak, paloták és középületek kerültek, és a városrész építészeti arculata gyökeresen megváltozott. „A lipótvárosi Tömő tér a Margit-híd megnyitásával, valamint az 1872-ben megkezdett körúti építkezéssel a főváros belterületévé lett. Az országház nyitja meg ezen a környéken a fontos kormányzati és adminisztratív középületek sorát, és ezzel meghatározza ennek a városrésznek a további fejlődését. Így az egykori városszéle, ahol eddig főleg gyárak, rakárak állottak, a főváros egyik legfontosabb nyegedévé vált.”⁵

³ Vörös Károly: *A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896*. In: Vörös Károly (szerk.): Budapest története. 4. köt. Budapest, 1978. 386.

⁴ *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. Tizenötödik kötet. Szerkeszti P. Szathmáry Károly. Budapest, 1880. 294.

⁵ Egy Margit – Markovics Ferenc: *Az Országház*. Budapest, 1980. 7.

Különösen nagy kontrasztot jelentett, hogy a hatalmas méretű és gazdagon díszített épületek az egyszintes kispolgári vagy falusias jellegű házak helyén épültek fel. A régi épületek eltűnése közvetlenül maga után vonta a városrész társadalmi összetételének módosulását. E térség társadalmi szempontból is modern belvárosi negyeddé alakult át, ahová a 19. század utolsó harmadában magas státuszú lakók költöztek, a város külső részei felé szorítva ki a korábban itt élőket. A fent említett folyamatot a szaknyelv dzsentifikációnak nevezi, és minden nyugati nagyvárosban lejátszódott. Budapestet az teszi különlegessé, hogy egyes városrészek társadalmi átalakulása rendkívül gyorsan zajlott le.

E ponton ismét hivatkozhatunk egy 20. századi urbanisztikai modellre, konkrétan Ernest Burgess elméletére, aki a nagyváros társadalmi szerkezetét koncentrikus körök analógiájára vázolta fel. A körök egy-egy városi övezetnek felelnek meg, melyek csak az adott övezetben megtalálható társadalmi státuszú lakosságnak adnak otthont. „Az egyes övezetek térbeli helyének megváltozása együtt jár a város szubjektív imázsának átalakulásával, mert az egyén új jelenségeket tapasztal a városi térben, és ez eltérő benyomásokat generál. Budapest nagyvárosi fejlődése során e jelenség igen markánsan mutatkozott meg.”⁶

Látható, hogy Tisza Kálmán azon javaslata, mely szerint az Országház olyan helyre kerüljön, amely a lehető legelőnyösebb a város egészének jövőbeli fejlődését tekintve, összhangban volt a tágabb városi környezetben végbemenő folyamatokkal. Ez is mutatja, hogy Tisza Budapestről a nagyváros sokféleségét egységben látó modern koncepció szerint gondolkodott. A belváros – Tömő tértől délre fekvő – korábban már sűrűn beépült részein valóban már akkor is jóval kevesebb lehetőség volt egy nagyméretű, monumentális épület elhelyezésére. Ezen urbanisztikai tényt és a korszak városépítési elveit figyelembe véve világossá válik, hogy az Országház épületének szükségszerűen a pesti Duna-part északi részén kellett felépülnie.⁷

Budapest és az Országház viszonya szépirodalmi szövegekben

Az Országházra vonatkozó esztétikai megítélés kapcsán fontos elkülöníteni egymástól az épület külső és belső megjelenésére vonatkozó véleményeket, mivel ezek között jelentős eltérések vannak. A példaként említett irodalmi alkotások a nagyvárosi milió és a városlakó egyén sokoldalú – a mindennapi, reflektálatlan tevékenység mozzanataitól az általános eszmei tartalmakig terjedő – viszonyát taglalják. Az irodalmi művek közös jellemzője, hogy a szubjektum és a város kapcsolatának lényegét elsődlegesen a térbeli orientációból, a városi tér és az épített környezet változásainak szubjektív tapasztalatából vezetik le. Az így nyert következtetéseket ezután a fennálló társadalmi körülményekre adott reflexió révén átértelmezik, és az egyént a város új – filozófiai, esztétikai, művészettörténeti, urbanisztikai, szociológiai és társadalomtörténeti – jelentéstartalmakkal gazdagított fogalmi terébe helyezik.

A nagyvárosi létmód ábrázolását nyújtó szépirodalmi művek közös jellemzője, hogy az általános összefüggésektől közelítenek az egyedi jelenségek felé. A város egészének távlati ábrázolásától és értelmezésétől jutnak el az egyes városrészek és épületek esztétikai jellemzőinek és társadalmi sajátosságainak megragadásához.

⁶ Vörös Károly: *A világváros útján 1896–1918*. In: Vörös (szerk.): *Budapest története*, IV. 594–595.

⁷ Egrý–Markovics: *Az Országház*, 7.

A prózairodalomból elsőként Jókai Mór és Mikszáth Kálmán ábrázolásának egy-egy részletét érdemes kiemelni. Mikszáth Kálmán feljegyzése a frissen átadott épület belső tereiről szerzett esztétikai benyomásait rögzíti.⁸

A város e területének a köztudatban betöltött kiemelt szerepét mutatja, hogy a 19. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb regényírója, Jókai Mór apró részletekbe menően ábrázolta a Duna-parton zajló nagyvárosi élet eseményeit. A *Jövő század regénye* című művében az Országház egy futurisztikus és fantasztikus jellegű épület benyomását kelti, amely a saját korát meghaladó technikai felszereltséggel, műszaki szerkezettel és építészeti megoldásokkal rendelkezik.⁹

Egy másik művében, a *Budapesti életben* az Országház környezete a lipótvárosi Duna-part sávjával együtt képszerűen elevenedik meg az olvasó előtt: „A Dunapart mutatja Budapesten a legmozgalmasabb életet, a legkülönbébb elemekből egymás mellé rakva. [...] ott vannak az úszószínek, a hideg fürdők, a csónakházak, ezekhez siet forró napokon az üdülést kereső közönség. Ott látni a csónak- és úszó-versenyeket. A fényűzés, a munka és az üdülés mind egy képen csoportosítva. S a kék Duna tükrén egymást váltva-kerülgetve sikamlík az apróbb-nagyobb gőzöskö rajja minden irányban.”¹⁰

Az előbbi témák mellett nagyon fontos az Országház társadalmi megítélése a '20-as évekbeli Budapest társadalmi viszonyai fényében. Ezeket Krúdy Gyula egyes – elsősorban a *Pesti album* és a *Pest-budai hangulatok* című kötetekben található – írásai alapján tekintjük át.

Krúdy a maga valós összetettségében ábrázolja a világvárossá fejlődött és ebben az időszakban is szüntelenül növekedő főváros urbanisztikai és társadalmi sajátosságait. Műveiben Budapest egyrészt egy mágikus varázserővel rendelkező, sokszínű nagyváros, amely gazdasági életével, szolgáltatásaival, látnivalóival és kultúrájával a Kárpát-medence minden tájáról vonzza a boldogulást kereső embereket. „Valamely titokteljes varázsa van Budapestnek, mint azoknak a nőknek, akik nem érdemlik meg a férfiak szerelmét, és azok bolondok módjára futnak utánuk.”¹¹ A fővárosba érkező tömegek „...lelkesen, tanulságosan, tudni vágyóan járják be mindazokat a látnivalókat, amelyeket a magyar főváros nyújt az idegeneknek: a

⁸ Lásd Mikszáth feljegyzését az új Országházban lebonyolított első ülésről 1902. október 8-án. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok*. Budapest, é. n. 51–86.

⁹ „A roppant kiterjedésű országház mind az alsó-, mind a felsőháznak helyet ad; az alsóház gyűlésterme a két alsó, a felsőháze a két felső emeletet foglalja el, a mellékszobák hozzákapcsolásával. A felsőház terme felülről, az üvegtetőn át kapja a világítást, az alatta levő alsóházi terem azután, mint-hogy a világosság a felsőházon keresztül hozzá nem hathat (honny soít, qui mal y pense), sajátoszerű világító készülékkel bír. Ez a Drummond-féle mészfény, mely egy világoskék átlátszó petinet laptól mérsékelve egészen az égbolt kellemes világosságát terjeszti ideleln anélkül, hogy, mint a gázvilágítás, egyúttal a hőséget is szaporítaná a teremben. Télen a teremnek a falait melegítik át, s nyáron mesterséges jégkészítő gépek vannak alkalmazva, mik a hőséget mérséklék; két vegytani készülék pedig folytonosan működik a teremben, mik közül az egyik élenyt termel elő, s azt a teremben szétosztja, a másik pedig a teremben megszaporodott szénenyt szűrőbili le, s csinál a szónoklatok legéből sodawatert. [...] Az alsóház terme ekként van berendezve. Ajtó sehol a termen nincs. Horizontális bejárások nem léteznek. Minden képviselő csupán vertikális úton jut a helyéhez. Egy süllyesztőgép emeli fel, vagy szállítja le őket, egyszer saját tetszésük, másszor az elnök kívánsága szerint.” Jókai Mór: *A jövő század regénye*. Budapest, 1928. 35.

¹⁰ Jókai Mór: *Budapesti élet*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Jokai-jokai-mor-osszes-muvei-1/utleirasok-30501/budapesti-élet-3093E/> (letöltés: 2021. dec. 14.)

¹¹ Krúdy Gyula: *A négykalapos város*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/aranyido-regenyek-kisregenyek-8785/mit-latott-vak-bela-szerelemben-es-banatban-8788/> (letöltés: 2021. dec. 14.)

múzeumokat, képtárakat, hegyeket és halászbástyákat, Dunát és országházat, szobrokat és műemlékeket, amelyekről valaha ama szép albumok szólottak”.¹²

Mint minden nagyváros, Budapest egyben a modern emberi létmód problémáinak foglalatosa is, amelyre Krúdy művészete éppen olyan érzékeny volt, mint az élet örömteli jelenségeire.

Az Országház épületéhez inkább negatív tartalmú véleményeket kapcsol: a politikai manipuláció, a gátlástalan haszonlesés és az emberi szenvedés iránti érzéketlenség megtestesítőjeként mutatja be, amely magába sűríti a modern nagyvárosi fejlődés „essenciáját”: a társadalmi ellentéteket, a gyors változásokkal együtt járó kiszámíthatatlanságot és a látványos fellendülést előmozdító tisztességtelen eljárásokat, amelyek tovább mélyítik a társadalmi csoportok közötti szakadékot.¹³ Krúdyt megelőzően így látta már Budapest és az új országház viszonyának szociológiai aspektusát Orbán Balázs író, néprajztudós és országgyűlési képviselő, aki az épületet az ország társadalmi helyzete és a városépítészeti célok szempontjából egyaránt szükségtelennek ítélte.

Várostörténeti szempontból fontos tény, hogy 1918-ban Krúdyt kinevezték a budapesti utcaelnevező bizottság vezetőjévé. Ez irányú tevékenysége kiterjedt a Parlament környékére is, s az Országház (a tér később kapta a Kossuth nevet) térnek Népszava térre történő átnevezését javasolta 1918 novemberében.¹⁴ Elgondolását azzal indokolta, hogy az őszirózsa fordulalom napjaiban a tér volt az első magyar köztársaság kikiáltásának helyszíne. Ebben a kontextusban az épület és környezete esztétikai és építészettörténeti jelentése mintha kissé háttérbe szorulna, és az első helyre társadalmi és politikai szerepe kerül, melynek értelmében a társadalmi megújulás és a jövő irányába előremutató fejlődés szimbóluma lesz.

E folyamat megértéséhez figyelembe kell venni, hogy a korszak közgondolkodásában az épületről egyre több egymásnak ellentmondó nézet, vélemény és ítélet alakult ki. Ebben a kontextusban az épület és környezete esztétikai és építészettörténeti jelentése kevésbé hangsúlyos. Sokkal fontosabb a társadalmi szerepe, melynek értelmében egyrészt a jólét kibontakozásáról és a nemzet kulturális fejlődéséről tanúskodik,¹⁵ másrészt viszont az egyre számottevőbb vagyoni ellentétek és a hátrányos helyzetű csoportok körében fokozódó létbizonytalanságot tükrözi, amely egyre komolyabb problémát jelent Budapest társadalmában.

E nézet is azt mutatja, hogy az író érzékenyen reflektált a magyar társadalom belső ellentéteire, amelyek lassították a demokratikus átalakulást és a polgári középosztály megerősödését. A szöveg kézenfekvő olvasata az, hogy Krúdy szerint az Országház épülete abban a korszakban a státuszbeli aránytalanságok egyik szimbóluma volt. Az író mondatai azt sugallják, hogy a magyarság jövője nem képzelhető el a kirívó társadalmi ellentétek csökkentése nélkül.

Az Országház nagyvárosi jellegű környezetének szuggesztív irodalmi ábrázolásával találkozunk Heltai Jenő *Duna* című novellájában is, melynek témája a város és a folyó szimbolikus összetartozása. A mű szövege aprólékos leírást ad a Duna-partnak a Lánchíd és Margit-híd közé eső részéről. Ez az a terület, melynek látképe eredendően hozzátartozik Budapest hiteles imázsához: az itt álló szemlélő egyszerre láthatja az Országház, a Halászbástya és a Budai Várnegyed épületeit, valamint a két rakpartot, a hidak egy részét és a Gellérthegyvet.

¹² Krúdy Gyula: *Pesti album. Publicisztikai írások, 1919–1933*. Budapest, 1985. 382.

¹³ Krúdy Gyula: *A négykélapos város* <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai> (letöltés 2021. dec. 23.)

¹⁴ Bodri Ferenc: *Krúdy Gyula, az utcakeresztelő*. Budapest, 7. évf. (1969) 1. sz. 7.

¹⁵ „Mozgalom volt tehát ez, benne ott tükröződött a korszak mozgékony történelme, újat akarása és társadalmi ambíciói...” Bodri: *Krúdy Gyula, az utcakeresztelő*, 7.

Az elbeszélő a dinamikus nagyvárosi fejlődésnek a dunai városkép folyamatos gazdagodásában megmutatkozó jelenségét ragadja meg, és ehhez a szemlélődő egyén tapasztalatát használja fel. „A Lánchíd komoly méltósága, oroszán őrizte patriarchális nyugalma és csendje még Pest-Budát jelenti, a Margit-híd már Budapest: nagyváros, zsúfolt, zajos utca, társzekér, kerékpár, villamosvasút. [...] a Margit-híd ma is befejezetlen valami, élet és nyugtalanság, ipar és kereskedelem.”¹⁶ A novella egyértelműen azt sugallja, hogy Budapest gyors ütemű nagyvárosi fejlődése visszafordíthatatlan, és a város – mind építészeti, mind társadalmi szempontból – végérvényesen maga mögött hagyja múltbeli életét. Heltai műve emellett rávilágít arra a korábban már említett fontos urbanisztikai tényre, hogy a századfordulóra Budapest fejlődésének súlypontja a Duna-menti városrészekre összpontosult.

E témakörhöz kapcsolódik egy időben későbbi, ugyanakkor érdekes és mély gondolati tartalmat közlő irodalmi forrás, Nagy László ifjúkori, 1946-ban írt *Az Országház kapujában* című költeménye. A vers társadalomképe több szempontból is hasonlít Krúdyéhoz.

A költemény „eseményhátterét” egy a Parlament előtt lezajlott ünnepi ceremónia – a „második köztársaság” kikiáltása – alkotja. A lírai szubjektum az épület szemlélésének elsődlegesen nem az építészeti monumentalitást, az esztétikai gazdagságot és a nemzeti egység szimbólumát veszi észre, hanem az éles társadalmi ellentéteket. Ennek hatására a költeményben felvázolt jövőkép ellentmondásos: egyrészt erősen érvényesül a társadalmi hanyatlás, a kirekesztés és az elszegényedés komor víziója, ugyanakkor a költő bízik a fiatalság értékteremtő erejében. A grandiózus épület építészeti karakterét tekintve a versben pusztán díszletként, „kőtornyok tumultusa”-ként jelenik meg, amely érzéketlen az egyén gondjaira, nélkülözésére és szegénységére. Nagy László a versben „dehumanizálja” az épületet, megfosztja minden esztétikai értékétől, és pusztán az egyéni boldogulás és boldogság útjában álló masszív akadályként jeleníti meg. Ezzel összefüggésben a költő keserű ítéletet hoz az Országház társadalmi szerepével kapcsolatban, melyet egy tézisszerű kijelentésben összegez.¹⁷

Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy Nagy László szerint az emberi élet méltó kereteit képező jövő egyedül az Országház által szimbolizált hatalmi kisebbség és a társadalom többi része közötti szakadék felszámolása révén valósítható meg. Krúdy és Nagy László – hozzávetőleg harminc év különbséggel – gondolati tartalmát tekintve azonos társadalomelméleti nézetet fogalmazznak meg. Ez a tény is világosan utal a magyar társadalom relatív elmaradottságára, modern polgári fejlődésének megkésetttségére és ennek a Nagy László-költemény megszületésének idejétől kezdődő hosszú megtorpanására.

Az utolsóként vizsgált irodalmi mű, Lengyel Péter *Macskakő* című regénye pontosan és szemléletesen ábrázolja a millenniumi Budapest látványos fejlődését és modern európai nagyvárossá alakulását. Jelen megközelítésben azért érdekes, mert az Országház, illetve több más nevezetes budapesti középület felépülésének történelmi hátterét rajzolja meg. A mű metaforákban és szóképekben gazdag szövege alapján felvetődő legfontosabb kérdés az, hogyan formálódik a várost megtapasztaló és értelmező szubjektum tudatában megalkotott „mentális” város és a valóságos térben létező „épített” város kapcsolata. Álláspontom szerint a városi tér e két eltérő jellegű mintázata az egyéni emlékezet működése által kerül egymással szerves kapcsolatba. Ez abban nyilvánul meg, hogy közvetlen kapcsolat teremődik a város tere, a benne elhelyezkedő épületek és a városi tér különböző helyszínein tartózkodó emberi lény

¹⁶ Heltai Jenő: *Pesti madarak: karcolatok, kis komédiák*. Budapest, 1958. 292.

¹⁷ „...ez a ház nem a miénk.” Nagy László: *Az Országház kapujában*. <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-12-osztaly/nagy-laszlo-tuz-az-or-szaghaz-kapujaban-1946> (letöltés: 2021. dec. 14.)

személyes emlékei között. Lengyel műve voltaképpen az egyéni emlékezet működésének aprólékos végigkövetése a felbukkanó élmények rögzítése által.

A mű a századfordulón nagyon gyors ütemben világvárossá váló Budapest szubjektív kiindulópontú esztétikai befogadását járja körül. A regényben kitüntetett fontosságú kérdés a város és a vidék viszonya, illetve egymásra hatása: Hogyan képes a világvárossá fejlődő Budapest ellensúlyozni az ország egészének fejlődésbeli megkésetttségét és elmaradottságát? Ezt továbbgondolva közvetlenül adódik az a kérdés, hogy az Országház épülete hogyan vált a modern nagyváros egyik identitásképző szimbólumává.

A szépirodalmi szövegek egyik jellemző sajátossága, hogy „megkettőzik” a teret: az elbeszélő a város fizikai térrészeinek feltárással egyre mélyebbre hatol a személyes létezés belső szférájába, és az emlékezés folyamatában megteremti önmaga lényegét. A város fejlődés- és építéstörténete szemszögéből a *Macskakő* időszerkezete alapvetően két síkon értelmezhető. Budapest emblematikus helyei a mű egészében a jelen és a múlt ellentétének fényében jelennek meg. A regény szövegvilágában a város egy adott részének múltbeli állapota lényegi kapcsolatba kerül a városnak a jelenben élő egyén tudatában megformálódó képével. A mű az urbanisztika „szigorúbb” szakmai kérdéseinek szemszögéből is érdekesnek bizonyulhat annak ellenére, hogy Lengyel Péter a valóságos városi tér és az egyén tudatát kitöltő személyes emlékek által létrehozott „képzeltbeli” tér egymásba fonódását a szépirodalom nyelvi és stílári eszközeivel ragadja meg. A városról gondolkodó, saját élettörténettel rendelkező szubjektum a „szövegen kívüli” város épített környezetével egyenrangú teret hoz létre, amely alapot jelent önmaga meghatározásához, más szavakkal az önteremtéshez. Ily módon valósul meg a város Lynch értelmezése szerinti „birtokba vétele”.

Az író által megrajzolt városimázs sajátosságai legjobban két különböző városi helyszín leírásában tárulnak fel: az egyik a belváros „esszenciáját” képező Nagykörút, a másik a pesti és részben a budai Duna-part térsávja, melyek a fiatal – a 19. század második felétől viharos gyorsasággal fejlődő – nagyváros „emlélmái”.

A műben a város egyéni tapasztalatának folyamata követi a városi környezet mélyreható átalakulását, és maga is lényegileg formálódik át. Emiatt a modern „városlakó lény” világképe döntően különbözik a korábbi történelmi korszakok polgárától: a várossal kialakított kapcsolatában a sokféleség és az ellentétesség sokkal nagyobb szerephez jut, tapasztalata ennélfogva elődeinél sokkal gazdagabb. Lengyel Péter írói látásmódja bizonyítja, hogy a világvárossá fejlődő magyar főváros tapasztalata éppen ilyen jellegű élményt nyújtott a városi lét megértésére törekvő embernek.

E gondolon alapul Gyáni Gábor értelmezése, amely a modern városi tér fogalmának eredetét a várost észlelő egyén tapasztalatának és emlékezetének működésére vezeti vissza. „Budapest dinamikus népességnövekedését a kortársak is amerikai üteműnek tartották. [...] Már csak ezért is elementáris hatást gyakorolt a főváros lakóira a napról napra kibontakozó új nagyvárosi architektúra és térszerkezet, és a hozzá igazodó új nagyvárosi életforma. Egy merőben új mentális rend szabályait, a modern fizikai környezet esztétikáját és etikáját kezdte megismerni, megszokni, majd magáévá tenni a számban is napról napra rohamosan gyarapodó budapesti ember.”¹⁸ Budapest fejlődésének intenzitását jelezte, hogy 1896 és 1920 között hatalmas növekedést mutatott az újonnan épült három-, négy- és ötemeletes lakóépületek száma. Ezek a nagyvárosi arculat legtipikusabb jellemzőivé váltak, kiszorítva a földszintes és az egy-két emeletes házakat. Az épületek mérete szempontjából léptékváltás ment végbe a fővárosban, amely folyamatba tökéletesen beleillik az Országház tervezését irányító koncepció.

¹⁸ Gyáni Gábor: *Budapest túl jön és rosszon*. Budapest, 2008. 116.

A város történetével foglalkozó szakirodalom egyöntetűen a nagymértékű változást, a terület gyökeres minőségi átalakulását hangsúlyozza, amely teljesen újszerű térszerkezetet, épített környezetet és ehhez illeszkedő társadalmi feltételeket hívott életre. „A korábbi évtizedekben Pest óvatosan közeledett a folyóhoz, a Dunáig a 19. század közepét megelőzően nem merészkedett el, annak rendezetlen partja nem tette lehetővé a beépítést. A 19. század közepétől több lépcsőben épültek a kő rakpartok mind a pesti, mind a budai oldalon. Ennek eredményeként fontos változás következett be a város térszerkezetében. A dinamikus növekedés súlypontja megváltozott: tágabban értelmezve Budapest városépítészeti főútvonala immár nem a Nagykörút, nem is az Andrássy út, hanem a folyó menti sok épülettel ténylegesen maga a Duna lett.”¹⁹

Lengyel Péter írói világa pontosan jeleníti meg a nagyváros e monumentális épületekben megtestesülő „fenségességét”, melynek egyik legszebb példája az Országház épülete és a környező tér építészeti egysége. Ebben a kontextusban az épület kizárólag pozitív jelentést tartalmaz, amennyiben a nemzeti egység és a történelmi múltba visszavezethető nagyság szimbóluma. A városfejlődés kérdéseit vizsgáló urbanisztikai kutatók és városépítésszek is egybehangozva világítanak rá a Duna-parti térsávbán megépült rakpartok szerepére, melyek a funkción túlmutatva esztétikai jelentést hordoznak.²⁰ E példák is alátámasztják, hogy a Duna-part térsávjá az egyik olyan része Budapestnek, ahol a városimázsban foglalt szépség és elegancia a maga tökéletességében megnyilvánul.

E városfejlődési tendenciák nyilvánvalóvá tették, hogy a felfokozott tempójú modern városfejlődés átalakíthatja vagy akár teljesen el is tüntetheti a korábbi városszerkezetet. Ennek hatására a városi tér korábbi jellegzetességei vagy teljesen megsemmisülnek, vagy átalakulva beolvadnak az újjászerveződő város szövetébe. Ez a formaváltás a város lényegének elméleti megközelítésében is mélyreható változást idéz elő: megkérdőjeleződnek, illetve átértékelődnek azok a megközelítésmódok, melyekkel a városi lét természete korábban leírható volt.

Lipótváros területén a 18. század utolsó negyedében és a századfordulón – szisztematikus várostervezési koncepciók szerint – utcák és terek olyan rendszere jött létre, amely különbözik a pesti belváros déli részétől, amely a történelmi városfejlődés lassú folyamata miatt jobban megőrizte szabálytalan utcahálózatát. Lipótváros sajátossága az egymással derékszöget bezáró utcák négyzethálót formáló rendszere, amely mérnöki szabályozásra utal.

Fontos kérdésként vetődik fel, hogy az Országház neogótikus épülete – a megépítés idején, illetve a későbbi időszakokban – hogyan viszonyult Lipótváros már meglévő épített környezetéhez. Továbbá építészeti és esztétikai értelemben milyen egyezések és eltérések mutathatók fel az épület formai és stíluselemei, valamint a környező városrész között. E problémának társadalmi vonatkozásai is vannak, mert az épület és a környező „városi világ” viszonya a városlakó egyén, illetve az idelátogató idegen szemszögéből egyaránt eltérő reflexiókra ad lehetőséget, melyek tovább gazdagítják a nagyvárosi létről szerzett tapasztalatot.

Az építkezés lezárulása idején a városépítésszek között elterjedt volt az a vélemény, miszerint Steindl Imrének az Országház épületén sikerült a gótikus elemeket oly módon alkalmaznia, hogy ezzel szintézist teremtett a kor építészeti paradigmájával, melynek legfőbb elve a nemzeti kultúra és szellemiség kifejezése volt: „Steindl az új országháznál új stílust nem akart teremteni [...] hanem arra törekedett, hogy a középkornak remek stílusába szerény

¹⁹ Sisa József (szerk.): *Az Országház építése és művészete*. Budapest, 2021. 655.

²⁰ „A rakpartok a gyakorlati hasznosságon túl esztétikai igényeket is kielégítenek: nagyvonalú megjelenést kölcsönöznek a Duna-partnak.” Takács Sarolta: *Budapest városépítése*. Budapest, 1991. 42.

módon, óvatosan – mint azt művészetünk mindenkor megkívánja – nemzeti és egyéni szellemet hozzon.”²¹

A 20. század elejétől a városfejlődés folytatódott, a Margit-hídtól északra létrejött Újlipótváros, amely Lipótvárossal szervesen összekapcsolódva áttekinthető, rendezett világvárosi térszerkezetbe zárja az Országház épületét. Az épület térbeli elhelyezkedésének és a város többi részéhez való viszonyának vizsgálatakor nem lehet eltekinteni az épület, a Duna és a Duna-menti városi tér összefüggésrendszerétől. „A tervező művész akkor, amikor a teljes folyamathosszúságot választotta s az épület hossz tengelyét a Duna folyásának irányába helyezte, már meg is találta az adott természeti környezettel összhangzó legteljesebb művészi egységet.”²²

Az eddigi elemzések révén látható, hogy azok a tudósítások, amelyek az Országház épületére vonatkozóan a korabeli napilapok cikkeiben jelentek meg, általában erősen kritikus hangvételűek, és egyes esetekben kifejezetten negatív társadalmi tapasztalatokat társítanak az épülethez. Ebből következik, hogy társadalomképük is legtöbbször pesszimista. Az említett irodalmi alkotások megközelítése ettől merőben eltérő: ennek oka az, hogy szerzőik a hétköznapi valóság jelenségeit nem közvetlenül, hanem elvont esztétikai kategóriák szerint ragadják meg. Emiatt a nagyvárosi tér és a benne található Országház-épület szintén eltérő megvilágításban jelenik meg. Az Országház épülete a nagyváros teljes komplexitásába ágyazódik, és olyan filozófiai kérdések felvetését teszi lehetővé, amelyek nem pusztán az épület külső megjelenésére, fizikai paramétereire vagy társadalmi szerepére utalnak, hanem a szubjektum egyéni attitűdjét, gondolkodását és érzelmi állapotát is figyelembe veszik.

Az Országház megítélése a szocialista korszak építészet- és társadalomelméleti diskurzusában

Alapvető történeti összefüggések ismeretében elmondható, hogy a szocialista egypártrendszer ideológiája és társadalom-felfogása ambivalens módon viszonyult az Országház épületéhez. Egyrésztől háttérbe szorította az épület megítélésében korábban lényeges esztétikai szempontokat, másrésztől az Országházat a monocentrikus állam egyedüli irányító központjaként értelmezte. Ennek gyökere álláspontunk szerint egyaránt világnézeti és esztétikai természetű.

Alapja nagyrészt abban rejlik, hogy az építészetről és a várostervezésről való gondolkodást az 1950-es évektől a '70-es évekig a funkcionalizmust és az archaizáló formai egyszerűséget vezérelvnek tekintő szocialista realizmus határozta meg. E szemléleti egyoldalúság következtében a korszakban viszonylag kevés esztétikai tárgyú elemzés született Budapest nagy formátumú épületeiről, köztük az Országházról. Művészettörténeti szempontból legfontosabbnak azok a plakáttervek tekinthetők, melyek az 1950-es években születtek azzal a céllal, hogy a fővárost idegenforgalmi szempontból népszerűsítsék. Ennyiben rendeltetésük megegyezik a '30-as években készült plakátokéval. Mindkét esetben a város emblematikus része, a legtöbb látványt kínáló Duna-part került az ábrázolás középpontjába. Az Országház épülete a többi kiemelt látványossággal (Budai Várnegyed, Halászbástya, Mátyás templom, Lánchíd) együtt jelenik meg, azonban monumentalitása miatt ki is emelkedik közülük.

Fontos társadalomfilozófiai kérdésként vetődik fel ezekkel az országház-ábrázolásokkal kapcsolatban, hogy alkotóik művészi kifejezőmódját hogyan befolyásolta a fennálló társadalmi és politikai rendszer. Azt látjuk, hogy az alkotók a két háború közti időszakban és a

²¹ Csányi Károly – Birchbauer Károly: *Az Új Országház*. Budapest, 1902. 16.

²² Zámorsky Ilona: *A Magyar Országház*. Budapest, 1937. 50.

kommunista egypártrendszer keretei között egyformán arra törekedtek, hogy megfeleljenek a politikai rezsim ideológiailag szentesített társadalomképének.

Ennek megértéséhez, valamint a szocialista korszak általában vett világnézetének, társadalom- és kultúrafelfogásának fontos forrás a *Budapesti Népművelő* 1975. évi 1. számában megjelent, a *Kossuth tér és az ország háza* című városépítészeti tárgyú szakcikk.

Az írás az Országház építészeti jellegzetességeit és városképi szerepét a megépítése idején és a 20. század második felében érvényes esztétikai normák különbségének tükrében vizsgálja, miközben a két történelmi korszak eltérő társadalmi berendezkedését is figyelembe veszi. Ennek kapcsán a szerző központi tézise az, hogy az épület stílusa és építészeti formakincse idegen a modern szocialista városépítészeti alapelveitől. Ebből – a szerző gondolatmenetét követve – levonható az a következtetés, hogy az Országház épülete maga is „idegen test” Budapest városszövetében. Amellett érvel, hogy az épület történelmi és szimbolikus szerepe, valamint esztétikai jelentése között is ellentmondás vehető észre. „Az egész teret a Kiegyezés utáni társadalom tervezte, építette, megszoktuk. Ma nem így csinálnánk, idegen is tőlünk, ha úgy tetszik: ízeire szétbonthatóan ellentmondó, díszletszerű.”²³ E gondolatok megfelelnek a korszakot jellemző utópisztikus társadalomfelfogásnak, mely szerint a „múlt” a jelenhez képest idegen és tökéletlen társadalmi állapotot, illetve olyan struktúrát jelent, amelyet minden áron meg kell haladni.

A szocialista valóságkép szemszögéből az épületet egyedül központi elhelyezkedése és ehhez kapcsolódó politikai és – a '70-es évektől kezdve megjelenő – kulturális funkciója teszi figyelemreméltóvá és értékessé. Az 1970-es évekre a konszolidálódott pártállami rendszerben a művészetelméleti gondolkodást lényegileg az ideológiai alapú dogmatizmus határozta meg, amely az egyes építészeti alkotások megítélésében az általános egysíkúságot tette normává, amely a formák és a stílusok tekintetében egyoldalú ítéletekben és az értékelés „egydimenziós” módszertanában mutatkozott meg. Az esztétikai ítéletek megalkotói igyekeztek minél tökéletesebben igazodni a hivatalos paradigmához, ami legtöbbször meggátolta abban, hogy a fő iránytól elszakadva önálló gondolatokat és álláspontokat alakítsanak ki.

Ez az attitűd teljes mértékben megmutatkozik az Országház épített városi környezetét taglaló, a *Budapesti Népművelő* című lapban megjelent, már említett értekezésben. Ez magyarázza azt is, hogy ebben az időszakban miért találunk kevés olyan forrást, amely érdemben bővítené az Országház épületével kapcsolatosan korábban megfogalmazott és több esetben magyarázatot is nyert építészettörténeti, esztétikai, várostörténeti és urbanisztikai kérdéseket. A rendelkezésre álló közlemények nagyrészt az épület történetével, építészeti részleteivel és műszaki-technikai felszereltségével foglalkoznak.

A források között külön kell kezelni azokat a sajtóban megjelent cikkeket, amelyek a kész Országház városban való „felbukkanásának” eseményét tárgyalják – kiváltképpen az épület közéleti fogadtatását. Az épületnek a város terébe való illeszkedése kapcsán a Kossuth tér és az Országház épülete közötti ellentmondásos viszonyt a korszak több építészeti szakírója és történésze is szóvá tette. Határozott különbséget tettek a főhomlokzat nyugati, Buda felőli és keleti, pesti oldalon feltáruló látványa között. A Duna túlsó partjáról szemlélve a monumentális hatás töretlen, míg az Alkotmány utcai látkép csupán csak részleges, tulajdonképpen csak a főbejáratot és közvetlen környezetét mutatja meg; az épület két oldalszárnya innen egyáltalán nem látható.²⁴

²³ Koczogh Ákos: *A Kossuth tér és az Országház*. Budapesti Népművelő, 9. évf. (1975) 1. sz. 35.

²⁴ „Elhelyezése révén az Országház a városkép egyik központi, sőt meghatározó eleme. A törvényhozás háza építészeti is ellensúlyát képezi a folyó túloldalán kissé délebbre magasodó királyi Várpalota tömegének. Az Országház a keleti, Pest felőli oldalon nem tud ilyen mértékben érvényesülni,

E forrásokból és a bennük kifejeződő gondolatokból levonható a következtetés, hogy az Országház mint építészeti alkotás vagy történelmi-kulturális szimbólum belső értéke és városépítészeti szerepe a városi környezetet a technológia és a funkcionalizmus elve szerint értelmező posztmodern szemléző számára eredendően vitatott. Az épületet ebben az értelmezési keretben olyan ellentmondások jellemzik, melyek a Kossuth tér egészének építészeti és urbanisztikai jellegében érvényesülnek. „Ellentmondások tere a Kossuth tér. [...] Korszerű formatervezési elvek alapján megálmodott villamos fut acélsíneken, galambok szállnak Kossuth vállára, és Rákóczi fejedelmet úgy tartja hátán bronz lova, hogy a ló hatalmas farka megtámaszkodik alapzatában. Önti a Metro milliányi utasát és fenyőfákból áll kijárata előtt az állványgyűrű, nehogy rájuk omoljon az épület újonnan felrakott műkő fala.”²⁵

Történetileg tulajdonképpen már a sztálini világnézet befolyásának eltűnésével, azaz a '60-as évektől változott a történelmi építészeti emlékek szigorú megítélése. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy az épület teljes mértékben beilleszkedett volna a kor városépítészeti „kánonjába”, a vele szembeni idegenség és gyanakvás továbbra is meghatározó maradt. Mindazonáltal szűk szakmai körökben lehetővé vált az épület objektívebb megítélése. E hatás megnyilvánult Granasztói Pál építész és várostervezőnek a fő irányvonalától némileg eltérő véleményében.

Granasztói az épület stílusának elemzésekor nem távolodik el a kor esztétikai normáitól, ugyanakkor egyértelmű hangot ad Budapest e nagyszerű műemléke iránti elragadtatásának és csodálatának. Esztétikai ítéletében az épület stílusára vonatkozó kifogások és kritikák súlya elhalványul a méltató vélemények mellett. „A gyakran némi joggal talminak is mondott neoromán, neogótika ma már csaknem történeti s olyannyira budapesti világa. Kőcsipkék, kőkoralatok, díszletszerűen vibráló toronyok. Megszépül az álgótika, csaknem meseszerűvé válik. A vízvárosi kisvárosias háztetők fölött a már-már valóságos nagyság, a nagyratörés látomása.”²⁶ Az „álgótika” kifejezés ugyanakkor arra utal, hogy a korszak nem tudta – és valószínűleg nem is akarta – teljes mértékben saját építészeti kánonjába illeszteni az épület stíluselemeit.

Mindezek alapján látható, hogy ebben a korszakban az épület önmagában vett értékét voltaképpen determinálta az a felfogás, hogy a „múlt” elképzeléseit és műveit kizárólag a jelen – a szocialista világ- és társadalomkép – művészeti normáihoz viszonyítva ítélték meg és értelmezték. Az épület ily módon a múlt és a jelen „ütközéspontjába” került, és építészeti formakincse a korszak világnézetét meghatározó társadalom- és emberkép tükrében szükségképpen leértékelődött, esztétikai értékei feleslegessé, pusztán „megtűrté” váltak. Álláspontom szerint ezt az attitűdöt egyértelműen kifejezi a *Budapesti Népművelőben* megjelent írás „megszoktuk” kifejezése, amely az épületet megfosztja különleges történelmi és esztétikai szerepétől, és végső soron a mindennapok semleges tárgyai közé sorolja be.

Az elemzések alapján látható, hogy az épület városszerkezeti helye, valamint társadalmi és kulturális szerepe az írott sajtóban és a szépirodalmi szövegekben mindegyik vizsgált történelmi korszakban komoly vitákat gerjesztett és ellentmondásokat hordozott. Mindez arra utal, hogy az Országház és a Kossuth tér viszonya további, alaposabb elemzést igényel a várostervezést, az urbanisztikát, a sajtótörténetet és a szépirodalom szemszögéből.

elsősorban a környezet nem megfelelő városépítészeti kialakítása miatt. Szabálytalan alakú az öt körülvevő Kossuth tér, és ami legalább ilyen baj, az épület középpontjára nem fut merőleges sugárút.” Dr. Csorba László – Sisa József – Szalay Zoltán: *Az Országház*. Budapest, 2001. 38.

²⁵ Koczogh: *A Kossuth tér és az Országház*, 35.

²⁶ Koczogh: *A Kossuth tér és az Országház*, 35. A cikk Granasztói Pál gondolatát idézi.

Amennyiben az épület és a város kapcsolatát nem pusztán az egyes művészeti kifejezésformák terepnumán belül szemléljük, hanem átfogó várostörténeti szempontból elemezzük, a társadalmi fejlődés vagy lecsúszás tendenciáitól függetlenül a gyors és dinamikus változások sorozata tűnik fel. Egy adott városrészben – jelen esetben a Lipótvárosnak a mai Szabadság tértől északra lévő részén – nemcsak a beépítés és az épületek jellege, hanem a városnegyed lényegi funkciója is megváltozott. A korábitól eltérő társadalmi státuszú és életvitelű polgárok jelentek meg saját kulturális igényekkel és normarendszerrel. „Ugyanazokban a gyors változásokban, a melyek a fővárost magát átalakították, idomult át a várossal együtt a budapesti élet is.”²⁷

A városrészben a századfordulóra lezajlott a lakosság társadalmi átszerveződése. Lipótváros ettől kezdve szervesen összekapcsolódott a történelmi Pest legmagasabb státuszú városrészével, a Belvárossal. Ez azt jelentette, hogy a Duna mentén a Szabadság hídtól a Margit hídig egységes beépítésű és társadalmi rétegződésű nagyvárosi szövet alakult ki, amely a századfordulóra megszülető új világvárosi imázs lényegi magva lett.

Az Országház és a környezetében felépült hozzá hasonló nagyszabású épületek (Kúria, Földművelésügyi Minisztérium) a múlttal kialakított kettős viszonyt voltak hivatottak érzékeltetni és tudatosítani a szemlélőben. Ez egyrészt a régi épületek lebontását, a városrész átalakítását és ily módon a múlt részleges „eltüntetését” jelentette, ugyanakkor Steindl Imre és a korszak más jelentős építései elsődlegesnek tartották korábbi korszakok stílusjegyeinek integrálását műveikbe. Ezért is hatott olyan nagyszabásúnak a Millennium idején végbement városfejlődés. A historizáló építészet célja – különösen az 1890-es évektől – a múlt értékeinek felelevenítése és megőrzése volt a legkorszerűbb technikai eszközök és módszerek alkalmazásával.

Budapest különleges státuszát jelzi, hogy a változások az összes többi vidéki városhoz képest rövidebb idő alatt és nagyságrendileg is nagyobb léptékben zajlottak le. Az Országház – és a környező épületek – felépítésének egyik fontos célja volt a városi polgárok és az ide érkező idegenek elkápráztatása. A millenniumi ünnepek megteremtették a lehetőséget ahhoz, hogy az Országház építészeti nagyszerűsége és ebből eredő városképi hatása feltáruljon Budapest társadalmának széles rétegei számára.²⁸

Részben ezzel magyarázható az építkezés időtartamának növekedése, mintha az építők a munka minden egyes fázisában meg akarták volna mutatni a készülő épület nagyságát és különlegességét. Az építkezés túlhaladta a tervpályázatban megjelölt határidőt, így az Országház nem készült el teljesen az ezredfordulóra. Ennek ellenére fontos millenniumi események színhelye volt, többek között az államiság ezeréves évfordulója alkalmából megrendezett ünnepi országgyűlésnek, amelyet a belső díszreit tekintve is befejezett kupolacsarnokban tartottak meg.²⁹

A fentebb idézett művek mindegyikéből kiolvasható az a különleges hatás, melyet a századfordulóra világvárossá alakult Budapest városi környezete fejtett ki a városban zajló változásokat szemlélő egyénre. Ebben az átfogó folyamatban az Országház épülete az egyik legnagyobb hatású újdonságként szerepelt. Az épület létrejöttének nem pusztán a közvetlen térbeli környezetet jelentő Lipótváros új arculatának megformálásában van kulcsszerepe, hanem a város mint szerves egész identitásának újrateremtésében is.

²⁷ Jókai: *A budapesti élet*, id. mű

²⁸ *Szabad az országház*. Budapesti Hírlap, 1896. február 9. 8.

²⁹ „Az épület maga is eljutott készültségének abba a fázisába, amikor a felületes szemlélő akár már azt is gondolhatta, hogy hamarosan készen lesz minden részletében.” Buza Péter: *Egy város játékai – Budapest a millennium színpadán*. Budapest, 1996. 38–39.

Egy olyan vizsgálódás, amely objektív képet akar alkotni a Millennium társadalmi és kulturális közegéről, nem tekinthet el a rohamos ütemű városi fejlődés árnyoldalairól sem. A városi lakosság rohamos növekedésével a látványos társadalmi és kulturális fellendülést negatív irányú folyamatok kísérték, és e két tendencia együttesen határozta meg Budapest nagyvárosi lényegét. Az Országház végleges felépülése után nem sokkal „éreztek a frissen vakolt homlokzatok mögött a repedések, a reprezentáció mögött a nyomorúság, a fellendülés egyoldalúsága. A konjunktúra mögött már ott kísértett a válság, a látszólagos jólét mellett a megoldatlan szociális kérdések és a kizsákmányolás fokozódása. [...] A város további fejlődése, növekedése ezután már egyre súlyosabb körülmények között, az ellentmondások fokozódásával mehetett végbe.”³⁰

Látható, hogy Lipótváros átalakulása és az ezzel egy időben lezajló társadalmi átrétegződés nem oldotta fel, sőt tovább növelte az életmódbeli és társadalmi különbségeket. A gyors változások nyomán egyre határozottabban különültek el egymástól a magas és az alacsony társadalmi státuszú lakóknak otthont adó városnegyedek. A világvárosi Budapest ettől fogva már nem gondolható el az említett ellentétek nélkül.

E tényt a Budapesttel foglalkozó várostörténeti monográfiák is egyöntetűen megállapítják, és a modern nagyvárosi léthez szervesen hozzátartozó, sokrétű és egyben komoly ellentmondásokkal terhelt problémának tekintik, amely napjainkban is fennáll. Az épület tervezésekor a legalkalmasabb helyszín kapcsán zajló viták jelezték azt a szociológiai problémát, hogy a nagy formátumú és magas státuszú épületek megjelenése tovább szegmentálhatja a nagyvárosi társadalmat, a szegényebb rétegeket a város külső részei felé szorítva vissza.

A nagyvárosi létmód egyik lényegi sajátossága, hogy az épített környezet jellegének és állapotának differenciáltsága közvetlenül összefügg az eltérő anyagi és kulturális helyzetű társadalmi csoportokba tagozódó lakosság térbeli szegregációjával. Az Országház épülete körüli városi tér társadalmi szempontból egyre magasabb státuszra tett szert. Ezért az épület kulturális szerepét és jelentőségét szintén kizárólag azok a Budapest-ábrázolások hangsúlyozták, melyek célja egy előkelő és reprezentatív városimázs kialakítása volt. E tényt mindenekelőtt az épület 20. századi művészeti ábrázolásainak megértése kapcsán kell figyelembe venni. A Budapest hátrányos helyzetű városrészeit és társadalmi csoportjait ábrázoló szépirodalmi művekben, szociográfiákban az Országház épülete és épített környezete sokkal kisebb hangsúlyt kap, vagy meg sem jelenik. Ezek az eltérő értelmezési módok voltaképpen egymástól teljesen különböző budapesti városképeket és identitásokat rajzolnak meg.

A másik ok Magyarország Nyugat-Európához képest megkésett polgári fejlődése és az emiatt fennálló sokszínű, de zavaros és ellentmondásos társadalmi szerkezet. Mindezen ellentmondások és nézetkülönbségek ellenére vitathatatlaná vált, hogy az Országház épülete a modern Budapest világvárosi *imázsának* szerves része. Ennek tartalmi értelmezése terén azonban úgy tűnik, kibékíthetetlen ellentétek voltak a különböző politikai berendezkedések között. Az egyes, egymástól elhatárolódó nézőpontok jelentősen befolyásolták az épületről kialakult véleményeket. Emiatt élt egyszerre több, eltérő országházkép a köztudatban, ami a történeti elemző számára megnehezíti egységes kép megformálását.

Nem kerülhető meg az a probléma sem, hogy a 20. század radikális történelmi fordulópontjain a hatalom eszközei hogyan kísérelték meg elfedni az épület eredeti építészeti lényegét és az ebben rejlő kulturális jelentést. Nem vitatható, hogy a két világháború közötti időszakban a nemzeti érzés túlzott felerősödése hatott az Országház épületének társadalmi és politikai megítélésére. A közgondolkodásban egyre inkább az államhatalom centrumaként, mintsem a magyar nemzeti identitás és kultúra szimbólumaként tekintettek rá. Annál

³⁰ Preisich Gábor: *Budapest városépítésének története: 1945–1990*. Budapest, 1998. 132.

inkább ez volt a helyzet, minél inkább az utóbbi jelentéstartalmat igyekezett a hivatalos kultúrpolitika hangsúlyozni.

Ennek elsődleges oka abban rejlik, hogy e szimbolikus jelentés összefonódott a revizionizmust és az irredentizmust vezérelvének tekintő politikai gondolkodással, továbbá a már említett társadalmi megosztottsággal.

Visszakanyarodva korábbi tézisünkhöz, megerősíthetjük azon álláspontunkat, hogy az Országház épülete valóban Budapest modern kori városfejlődésének „emblémája”. Tanúja és maga is részese a város társadalmi és építészeti változásainak. A megtervezését és felépítését irányító célkitűzés, hogy rendeltetése szerint az egységes államiság jelképének kell lennie, minden történelmi fordulat közepette érvényes maradt. Még akkor is, ha a Trianon utáni új, független Magyarország területi kiterjedése és politikai struktúrája radikális eltérést mutat a dualizmuskori állapothoz képest. E gyökeres változás is egyik oka lehet annak, hogy az Országház monumentalitása később annyi vita tárgyát képezte. Ezzel egyben arra a kérdésre is választ kapunk, hogy miért volt szükségszerű az Országház felépítése, hogy Budapest – Magyarország igazgatási, gazdasági és szellemi központja – miért nem nélkülözhetett egy ilyen épületet, és hogy e nélkül fejlődése is teljesen más úton haladt volna.